

ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДОВИКА ХІ В ПРАЦЯХ МЕДІЄВІСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1835 – 1885 рр.)

Розглядається ступінь вивченості медієвістами України історії правління французького короля Людовика ХІ. Підкреслюється, що різні оцінки цього правління стали відображенням ідейної боротьби в суспільстві щодо питання про роль самодержавної монархії в розвитку країни.

Рассматривается степень изученности медиевистами Украины истории правления французского короля Людовика ХІ. Подчеркивается, что разные оценки этого правления стали отражением идейной борьбы в обществе по вопросу о роли самодержавной монархии в развитии страны.

У дослідженнях із західноєвропейського середньовіччя одне з центральних місць традиційно приділялося Франції. Переломною епохою її історії, що сприяла завершенню процесу централізації і створенню основ класичного абсолютизму, стало правління Людовика ХІ (1461–1483). Вкрай жорстокі дії цього короля давали йому права громадянства в давній відомій дискусії про співіснування моралі та влади. Це правління одержало дуже неоднозначну оцінку у творчості вчених Харківського і Київського університетів у другий і третій періоди розвитку вітчизняної медієвістики.

Вивчення медієвістами українських земель Російської імперії в 1835–1885 рр. історії державної діяльності Людовика ХІ ще не стало предметом спеціального дослідження. Деякі аспекти даної проблеми порушувалися лише у контексті вивчення наукової спадщини окремих медієвістів України [2, 122; 3, 308; 5, 16], а також історії вивчення в Україні середньовічної історії Франції [6, 52–53; 7, 22–23]. Отже, з огляду на рівень висвітлення цієї теми в історичній літературі, мета даної статті – з'ясувати на максимально доступному джерельному матеріалі ступінь вивченості медієвістами українських земель Російської імперії в 1835–1885 рр. історії правління Людовика ХІ.

Вперше свою оцінку правління Людовика ХІ у пробній лекції «Перехід середньої історії до нової та значення цієї останньої» (1835) дав яскравий представник нової гегелівської філософії, професор Харківського університету М.М. Лунін. Вчений вважав головною заслугою Людовика ХІ те, що він, «забезпечивши хитрою політикою державу від зовнішніх ворогів, звернув всю увагу на затвердження своєї влади всередині її». Проте харківський історик трохі перебільшував результати такої політики, коли писав, що Людовик «знищив могутнім ударом феодальну аристократію» [8, 453]. У даному випадку вчений асоціював феодальну аристократію з феодальним сепаратизмом багатьох, але не всіх її представників. Саме проти цих представників Людовик ХІ вів успішну боротьбу. Високо оцінивши ці

успіхи, М.М. Лунін, разом з тим відзначав, що «безбожний» король не гребував ніякими засобами для досягнення своїх цілей. Таким чином, дуже жорстокі кроки французького короля викликали обурення М.М. Луніна.

Відверто виправдувальний науковий вирок французькому королю виніс інший відомий харківський медієвіст М.Н. Петров у своїй магістерській дисертації «Про характер державної діяльності Людовика ХІ» (1850).

Це була перша опублікована не лише в українських землях, але й вцілому в Російській імперії робота, цілком присвячена історії правління Людовика ХІ. Головним джерелом для неї стали відомі «Мемуари» Пилипа де Комміна. Свої завдання М.Н. Петров визначив у такий спосіб: спочатку розібратися «у характері XV століття і його значенні в історії людської цивілізації», а потім показати, «яким чином на ґрунті його розвинувся характер Людовика ХІ» [11, 10].

Часом правління Людовика ХІ М.Н. Петров відповідно до тодішньої історичної хронології вважав межу двох епох – середніх віків і нового часу. «Подвійність ця, – на думку вченого, – відбилася також і в характері представників XV ст., серед яких Людовик ХІ, безперечно, посідав перше місце» [11, 13]. М.Н. Петров дав свою науково аргументовану оцінку кожному з трьох періодів правління короля. Це дозволило історикowi дійти висновку, що «державна діяльність Людовика ХІ саме така, яку можна очікувати від його характеру і від його століття. За духом і прагненнями вона є надбанням нового часу; за формою, за способом дій належить ще середньовічній епосі; звідси її двоїстий характер і протиріччя, які звертають на себе увагу в ній» [11, 38].

Головну мету Людовика ХІ М.Н. Петров вбачав у посиленні королівської влади і зміцненні країни. Цьому, на думку вченого, сприяли війни з англійцями, національна самосвідомість, а також занепад феодального лицарства, яке чинило опір будь-якій владі над собою [11, 46]. Однак перелік даних причин не можна вважати повним.

Харківський історик О.П. Рославський-Петровський у рецензії на дисертацію М.Н. Петрова висловив свою особисту думку щодо державної діяльності Людовика ХІ. Її можна вважати однією з найбільш скептичних у визначений період. Так, зміцнення держави, територіальне розширення Франції і руйнування гнізд феодального сепаратизму О.П. Рославський-Петровський не вважав достатнім виправданням «політичного макіавеллізму» Людовика, доведеного ним «до останньої крайності». Понад те, рецензент назвав зображеного М.Н. Петровим Людовика ХІ «рабом епохи» і дорікав свого учня, що той навмисно знімав з короля «моральну відповідальність за злочини» [13, 206]. Запереченням учителю міг би бути висновок М.Н. Петрова про те, що методи і способи боротьби Людовика ХІ були «не гіршими і не кращими, ніж ті, якими користувалися його супротивники» [11, 54]. На думку М.Н. Петрова, не можна говорити про

безглузду жорстокість французького короля. «Людовик XI, – писав він, – відрізнявся обдуманістю і свідомістю у своїй політиці» [11, 55].

Однак виправдання «макіавеллізму» Людовика XI зовсім не було головним завданням М.Н. Петрова. Йому вдалося вичерпно охарактеризувати головного союзника короля – третій стан. Відзначимо, що у вітчизняній медієвістиці середини XIX ст. цю ж точку зору поділяв і знаменитий московський професор Т.М. Грановський, який у своїх лекціях так оцінив соціальну політику Людовика XI: «Це був король середнього стану з його ненавистю до феодалізму» [3, 17].

Дослідження М.Н. Петрова видавалося ще двічі і під назвою «Людовик XI» було надруковано в його збірнику «Із всесвітньої історії нариси» [12]. Третє видання нарису про Людовика XI (1882) стало ідентичним повторенням другого видання 1868 р., що відрізнялося від початкового тексту лише кількома позиціями: більш особистісною характеристикою Людовика XI, докладнішим визначенням причин його нової політики, відмовою від поділу його правління на три основних періоди, з'ясуванням результатів державної діяльності деяких його попередників. У нових виданнях були відсутні певні загальні висновки щодо сутності середніх віків і самої феодальної системи, що, радше, було пов'язане з поширенням у вітчизняній медієвістиці нових поглядів на характер європейського феодалізму.

Дослідженням М.Н. Петрова не вичерпувалася в цей період розробка історичної персоналії Людовика XI. Так, випускник Київського університету В. Михайловський опублікував у журналі «Університетські вісті» свій кандидатський твір «Пилип Коммін як історик Людовика XI» (1870). Головним джерелом для автора були «Мемуари» самого Комміна. Як робота вченого-початківця, кандидатський твір В. Михайловського мав деякі суттєві недоліки: в окремих місцях твір являв собою простий переказ змісту «Мемуарів», іноді герой нарису взагалі залишався поза увагою автора чи був відсунутий у тінь найбільшими персонажами тієї епохи – королем Франції Людовиком XI і герцогом Бургундії Карлом Сміливим. Однак, деякі з основних положень роботи В. Михайловського мають певний інтерес з точки зору сучасної медієвістики. Насамперед автор правильно показав характер держави, створеної головними суперниками Людовика XI герцогами Бургундськими. Він погодився з прогресивною в той час думкою Генрара про те, що герцоги Бургундські, хоча і прагнули до феодальної роздробленості Французького королівства, «у своїх землях вони дотримуються тієї ж політики, що і королі Франції», зокрема Людовик XI [9, №8, 15]. Таким чином, централізація Бургундської держави, як і централізація Франції, були визнані закономірним явищем у тих історичних умовах. Закономірним В. Михайловський визнавав і перехід Пилипа де Комміна від Карла Сміливого до Людовика XI, хоча цей перехід і виглядав як

підкуп [9, №8, 29-31]. Величезного значення В. Михайловський надавав і укладеному Людовиком XI з англійським королем Едуардом IV в Пікіньї договору, що продемонстрував, наскільки для Людовика XI централізація Франції і боротьба з внутрішніми ворогами важила більше, ніж боротьба з зовнішньою небезпекою [9, №9, 16-17]. Таким чином, діяльність Людовика XI В. Михайловський вважав цілком прогресивною, що протидіяла феодальному сепаратизму та сприяла централізації й зростанню могутності Французького королівства.

Суперечливістю суджень відрізнявся підхід до державної діяльності Людовика XI київського медієвіста В.Г. Авсеєнка. Аналіз цієї діяльності складав частину нарису «Італійський похід Карла VIII і його вплив на Францію» (1863). Нарис став дисертацією *pro venia legendi* – тобто на право читання лекцій й присвоєння звання приват-доцента. У ній київський дослідник прагнув не стільки розкрити політичний і військовий аспекти цього походу, скільки показати, як у результаті ознайомлення з передовою культурою Італії завершилося «внутрішнє переродження Франції, почате хитрою політикою Людовика XI» [1, №4, 1-2].

Для написання своєї роботи В.Г. Авсеєнко опрацював широке коло джерел (офіційні акти, мемуари Комміна, літопис Гвіччардіні, щоденник Бурхарда тощо). Основною науковою монографією, якою користувався київський історик, була «Історія Франції» Ж. Мішле.

Саме його впливом можна пояснити один з головних висновків В.Г. Авсеєнка про те, що в новому політичному русі другої половини XV ст., «як і в усіх взагалі політичних переворотах Західної Європи, ініціатива і головна роль належить Франції» [1, №4, 6]. При зображенні внутрішнього становища Франції в цей період В.Г. Авсеєнко подав дуже докладну характеристику державної діяльності Людовика XI. Слід підкреслити, що вчений особливо виділяв не лише політичні, але й економічні заходи короля, якого називав «королем-централізатором». Крім економічних заходів «з метою підняти землеробство, торгівлю і промисловість», В.Г. Авсеєнко вважав цілком виправданим втручання Людовика в діяльність Паризького університету з метою боротьби проти прибічників схоластики [1, №4, 11]. І хоча він описав цього короля чорнішими фарбами, ніж М.Н. Петров, головні підсумки його правління є майже такими, як і його харківського попередника. «Розважливий, холодний, кровожерний Людовик XI, – писав В.Г. Авсеєнко, – був начебто створений для того, щоб утопити в крові останні уламки феодалізму» [1, №4, 9]. Його єдину мету вчений вбачав у зміцненні центральної влади, яка нанесла феодальній аристократії страшний удар. При цьому, визнаючи його успіх і відзначаючи, що «Франція вийшла політично оновленою із суворих рук Людовика XI», В.Г. Авсеєнко допустив дуже розпливчате формулювання, а саме: «Людовик XI нічого не створив і нічого не зруйнував цілком» [1, №4, 12]. Таким чином, В.Г. Авсеєнко, по

суті, відзначав незавершеність процесу централізації, крихкість і примарність досягнутих успіхів.

Найбільш гостру оцінку Людовику XI дав автор першого в українських землях Російської імперії підручника з історії середніх віків (1858), київський медієвіст В. Я. Шульгін: «Вбивства таємні та явні, підкуп, наклеп, отрута і кинджал були задіяні цим королем для придушення незалежності васалів. Мети своєї він досяг, заплямований братовбивством, клятвoporухенням і холодною жорстокістю серця» [14, 132]. Людовику, що «завжди діяв таємно» і «наказував страчувати найблагородніших людей», В.Я. Шульгін намагався контрастно протиставити «шляхетного, пишного і хороброго» Карла Бургундського [14, 132-133]. У своїх міркуваннях В.Я. Шульгін більше мораліст, ніж історик: в боротьбі Людовика з Карлом він бачив «боротьбу серця» (Карл) з «розумом» (Людовик), хоча і відзначав при цьому, що перемога розуму над серцем означала «перемогу нового часу над середньовіччям».

В підручнику В.Я. Шульгіна, на жаль, зовсім відсутні відомості про діяльність «Ліги суспільного блага», а також про мету феодалної аристократії в її боротьбі проти централізації країни. Понад те, київський історик зараховував до числа ворогів не лише Людовика, але і королівської влади в цілому, ще дві «сили»: «силу парламенту паризького і силу міських вільних громад». Проте, подібний висновок потребує ретельного корегування окремих періодів діяльності французького короля. Абсолютизація В.Я. Шульгіним тимчасового протистояння Людовика XI з містами і паризьким парламентом не дає науково вірної відповіді на очевидне питання про соціальну опору королівської влади, союзником якої у Франції традиційно були міста. У цьому випадку залишається, по суті, недоведеним головний висновок вченого про те, що «коли Людовик XI помер, феодалізм майже зовсім впав і влада королівська цілком була зміцнена» [14, 132].

Таким чином, незважаючи на деякі суперечливі висновки, медієвісти України в 1835 – 1885 рр. зробили істотний внесок у вивчення історії правління Людовика XI. Їхні оцінки цього правління стали відображенням ідейної боротьби в тогочасному суспільстві щодо питання про роль самодержавної монархії в до- і пореформеному розвитку країни, про співіснування моралі та влади. Вирішення цього складного питання вимагало як науково-історичного, так і гуманістичного підходів, що проявилися майже рівною мірою в роботах усіх медієвістів. Варто наголосити, що правління Людовика XI розглядалося в 1835 – 1885 рр. в різноманітній історичній літературі: в дисертаціях (М.Н. Петров, В.Г. Авсеєнко), в наукових рецензіях (О.П. Рославський-Петровський), в студентських дослідницьких роботах (В. Михайловський), в університетських лекціях (М.М. Лунін), в першому в українських землях навчальному посібнику з історії середніх віків (В.Я.

Шульгін). Ці праці були частиною досліджень загальної історії європейського середньовіччя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авсеєнко В.Г. Італьянський похід Карла VIII і его влияние на Францию // Университетские известия. – 1863. – №4. – С. 1 – 47; №5. – С. 1 – 53.
2. Бузескул В.П. Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX в. – Л.: Изд-во АН СССР, 1929. – Ч.1. – 218 с.
3. Грановский Т.Н. Лекции по истории средних веков. – М.: Наука, 1985. – 480 с.
4. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков. – М.: Наука, 1985. – 480 с.
5. Деревичкий А. Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. – Х.: Издание книжного магазина Полуехтова, 1887. – 34 с.
6. Лиман С.І. Французька середньовічна історія та історіографія в працях медієвістів України в 1805 – 60-ті рр. XIX ст. // Вісник Харківської державної академії культури. – 2004. – Вип. 15. – С. 49 – 60.
7. Лиман С.І. Історія середньовічної Франції в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 70 - 80-ті рр. XIX ст. // Вісник Харківської державної академії культури. – 2005. – Вип. 16. – С. 16 – 29.
8. Лунин М.Н. Переход средней истории к новой и значение сей последней. – Журнал министерства народного просвещения. – 1835. – №7. – С. 448 – 468.
9. Михайловский В. Филипп Коммин как историк Людовика XI. – Университетские известия. – 1870. – №7. – С.1 – 32; №9. – С.1 – 21.
10. Митряев А.И., Голубкин Ю.А., Лиман С.И. Медиевистика в Харьковском университете // Вестник Харьковского университета. – 1991. – Сер.: История. – № 357. – Вип. 24. – С. 69 – 83.
11. Петров М.Н. О характере государственной деятельности Людовика XI. – Х.: Тип. университета, 1850. – 70 с.
12. Петров М.Н. Людовик XI // Петров М.Н. Из всемирной истории очерки. – Х.: Тип. Окружного штаба, 1882. – С.257 – 299.
13. Рославский-Петровский А.П. [Рецензия] // Журнал министерства народного просвещения. – 1851. – №7. – С.202 – 209. – Рец. на кн.: Петров М.Н. О характере государственной деятельности Людовика XI. – Х.: Тип. университета, 1850. – 70 с.
14. Шульгін В.Я. Курс всеобщей истории. История средних веков. – К.: Тип. университета, 1858. – 230 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лиман Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та музеєзнавства Харківської державної академії культури.